

Güləndam Şahiddin qızı İsmayılova
UOT:334.716.4; JEL:L60;L69;L78.

Müasir dövrdə Azərbaycanda neft emalı sənayesinin inkişaf prioritetləri

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi – müasir dövrdə ölkədə neft emalı sənayesinin inkişaf prioritetlərinin tədqiqi. Bu məqsədlə Azərbaycanın neft sənayesinin inkişaf prioritetləri kontekstində qeyri-neft sektorunun inkişaf prioritetləri baxılmışdır. Ölkə iqtisadiyyatının strukturunda neft emalı sənayesinin genişləndirilməsi hesabına iqtisadiyyatın diversifikasiyalaşdırılması imkanları araşdırılmışdır. Neft emalı sənayesində korporativ strukturların tənzimlənməsi ilə özünü-tənzimlənməsi arasında əlaqəyə diqqət yetirilmişdir. Neft emalı sənayesində qiymətlərin tənzimlənməsi istiqamətləri verilmişdir. Azərbaycanda neft emalı müəssisələri üzrə əsas kapitalla investisiyaların müqayisəli təhlili aparılmışdır. Yaxın və uzaq perspektivdə Azərbaycanda neft emalı sənayesinin inkişaf prioritetləri üzrə tövsiyələr verilmiş və təkliflər hazırlanmışdır. Tədqiqatın metodologiyası – kimi əsasən məlum və geniş yayılmış iqtisadi metodlardan - analiz, sintez, müqayisəli təhlil və ümumiləşdirmədən istifadə edilmişdir. Bunlarla yanaşı, neft emalı sənayesinin inkişaf prioritetləri üzrə müxtəlif tədqiqatçıların nəzəri-metodoloji yanaşmaları da əsas götürülmüşdür. Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti – məqalədə əldə olunmuş nəticələrdən və hazırlanmış təkliflərdən Azərbaycanda neft emalı sənayesinin inkişaf prioritetlərinə dair tədbirlərin və fəaliyyət mexanizmlərin hazırlanmasında istifadə olunmaq imkanından ibarətdir. Tədqiqatın nəticələri – yeni çağırışlar şəraitində Azərbaycanda neft emalı sənayesinin inkişaf prioritetlərinə və perspektivlərinə dair daha səmərəli fəaliyyət mexanizmlərin hazırlanması və tətbiqi üzrə təkliflərin hazırlanmasıdır. Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi – əsas elmi yenilik Azərbaycanda neft emalı sənayesinin inkişaf prioritetləri üzrə müasir çağırışlara adekvat olan metodoloji yanaşmaların müəyyənləşdirilməsi və elmi baxışların formalaşdırılmasıdır. Neft sənayesinin emalı imkanlarının mövcudluğundan yanaşmaqla, bu istiqamətdə daha təsirli tədbirlərin görülməsinin vacibliyi və neft emalı sənayesi istiqamətlərinin intensiv olaraq integrasiyasının zəruriliyi əsaslandırılmışdır. Neft emalı sənayesinin innovativ əsaslarla inkişaf etdirilməsinin prioritetliyi verilmiş və bunlarla bağlı mövcud problemlərin həlli istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir. Neft emalı sənayesi sahələrində innovativ proseslərin stimullaşdırılması istiqamətində fəaliyyət strategiyasının hazırlanmasının elmi arqumentləri verilmişdir.

Açar sözləri: *neft emalı sənayesi, neft emalı sahələri, neft emalının genişləndirilməsi problemləri, neft emalının inkişaf prioritetləri, neft emalı sənayesinin inkişaf istiqamətləri, neft emalı sənayesinin innovativ inkişaf perspektivləri.*

Giriş

Azərbaycanın neft sənayesi bu gün inkişaf edən ən böyük iqtisadi kompleksdir. Neft sənayesindəki vəziyyət əsasən ölkənin bütün iqtisadiyyatının vəziyyətini müəyyən edir. Bu gün neft sənayesi ölkənin iqtisadi potensialı və sosial sahənin nisbi sabitliyini təmin edən baza olaraq qalır. Ölkəmizdə neft sənayesinin inkişafı nəticəsində ölkədə qeyri-neft sektorunun, emal və yüksək texnologiyalar sənayesinin inkişafının əsası qoyulmuş, bir sıra irimiqyaslı beynəlxalq kommunikasiya layihələri, əhalinin sosial rifah halının yaxşılaşdırılması istiqamətində tədbirlər həyata keçirilmişdir. Son illər dünya iqtisadiyyatında baş verən

müxtəlif iqtisadi-maliyyə böhranlarına, iqtisadi tarazlığın pozulmasına, dünya bazarında qiymətlərin qeyri-sabitliyinə baxmayaraq, Azərbaycan iqtisadiyyatı bu proseslərə kifayət qədər müqavimət göstərmiş və xüsusilə son illərdə iqtisadi müvazinətini qoruyub saxlamışdır. Bunlardan əlavə, milli valyutanın konvertasiyasını və sabitliyini təmin etməyə, inflyasiyanın proqnozlaşdırılan səviyyəsini saxlamağa, büdcə proqnozlarının yerinə yetirilməsini təmin etməyə və ümumilikdə milli iqtisadiyyatın ayrı-ayrı elementləri üzrə beynəlxalq reytingləri yaxşılaşdırmağa nail ola bilmişdir [1, s.14]. Məlumdur ki, ölkə iqtisadiyyatının gücü və səmərəliliyi nəyin, nə qədər və hansı xərclərlə istehsal olmasından asılıdır. Bu baxımdan neft emalı sənayesi Azərbaycan iqtisadiyyatının əsas həlqələrindən biridir. Azərbaycanın gələcək inkişafı xeyli dərəcədə neft emalı sənayesinin inkişafı ilə bağlıdır. Son illərdə yaranmış xüsusi iqtisadi vəziyyətlərlə əlaqədar olaraq neft emalı sənayesində müəssisələrin uzunmüddətli dayanıqlı fəaliyyətinin təmin edilməsi zərurəti yaranmışdır. Eyni zamanda, neft emalı müəssisələrinin istehsal fəaliyyətinin səmərəlilik dərəcəsini müəyyən edən bütün amillərin dərinədən öyrənilməsi zəruridir. Neft emalı sənayesinin sistemli inkişafı Azərbaycanın ixrac potensialının artırılması ilə bağlı kompleks məsələləri həll edə bilər. Azərbaycana, eləcə də bütün dünya iqtisadiyyatına COVID-19 pandemiyasının vurduğu mənfi təsirləri nəzərə alaraq, neft emalı sənayesinin fəaliyyəti və onun gələcək inkişafı üçün aşağıdakı məsələlərin həlli tələb edilir: neft emalı sənayesinin resurs bazasının bərpasının təmin edilməsi; faydalı qazıntıların yüksək keyfiyyətli emalının təşkili; istehsal dövrünün bütün mərhələlərində xərclərin və itkilərin azaldılması. Bütün bunlar neft emalı sənayesində fəaliyyətin səmərəliliyinin artırılması kimi vəzifələrin həllini əhatə edir. Ölkəmizdə neft emalı sənayesinin inkişaf perspektivləri istehsalın rəşional təşkilindən asılıdır və dünya qiymətləri, təhlil edilən sənaye müəssisələrinin vergi yükünün həcmi nəzərə alınmaqla qurulmalıdır.

Müasir dövrdə Azərbaycanda neft emalı sənayesinin təhlili və inkişaf xüsusiyyətləri

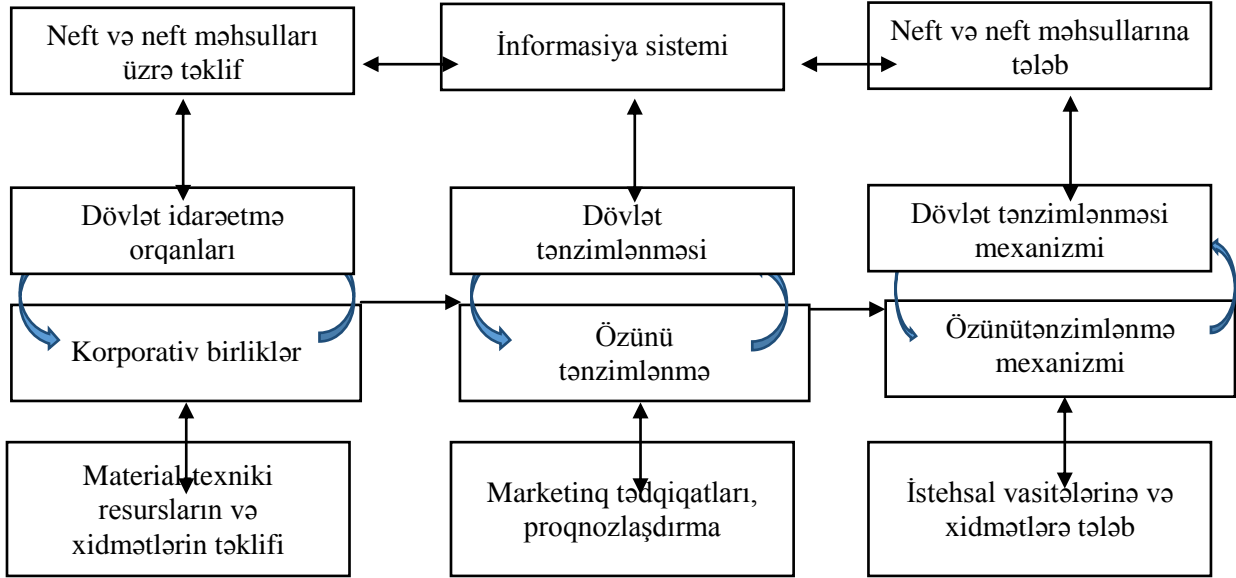
Qeyd edək ki, neft emalı sənayesinin inkişafı bu sənaye kompleksinin korporativ inteqrasiya strukturlarının fəaliyyətinin səmərəliliyindən asılıdır. Neft emalı sənayesinin korporativ inteqrasiya strukturlarının fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılmasında əsas vəzifə bazar münasibətlərinin özünütənzimləmə və dövlət tənzimlənməsi prinsiplərinin səmərəli tamamlayıcı birləşməsinə əsaslanan münasibətlərin qurulmasının ən rəşional variantını müəyyən etməkdir. Bu zaman məhsuldar qüvvələrin inkişaf səviyyəsi, regional, milli xüsusiyyətləri və ənənələri nəzərə alınmalıdır. Müasir iqtisadi şəraitdə neft emalı sənayesində korporativ strukturların inkişaf problemləri həll edilərkən bazar münasibətləri mexanizminin işləyib hazırlanmasına xüsusi diqqət yetirilməlidir ki, bu da şirkətlər arasında iqtisadi, təşkilati, sosial münasibətlərin məcmusu kimi qəbul edilməlidir. Neft emalı sənayesində şaquli inteqrasiyanın səmərəliliyinin artırılmasında iqtisadi münasibətlərin dövlət tənzimlənməsi və özünütənzimləmə formalarının təkmilləşdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu mexanizm dövlət və təsərrüfat idarəetmə orqanlarının qarşılıqlı fəaliyyətinə əsaslanmalıdır (şəkil 1).

Neft emalı sənayesində şaquli inteqrasiya şəraitində dövlət tənzimlənməsi bu kimi əsas alətlərdən istifadəni nəzərdə tutur: qiymətqoyma (zəmanətli qiymətlərin müəyyən edilməsi); kreditləşmə (kreditlər üzrə güzəştlər, maddi-texniki ehtiyatlara görə kreditlər üzrə faizlərin dəstəklənməsi); büdcələşdirmə (birbaşa büdcə maliyyələşdirilməsi, lizinq dəstəyi, investisiya proqramları); vergitutma (vergi yükünün tənzimlənməsi, yeni vergilərin, güzəştlərin tətbiqi, vergilərin differensiallaşdırılması); sığorta (sığorta ödənişlərində büdcə vəsaitlərinin payının tənzimlənməsi); xarici iqtisadi əlaqələrin optimallaşdırılması (neft, neft məhsullarının ixracı, maddi-texniki resursların idxalı, xarici tərəfdaşların xidmətləri üçün rüsumların və kvotaların tənzimlənməsi). Özünütənzimləmə aşağıdakı məsələlər üzrə korporativ strukturlar arasında

münasibətlərin tənzimlənməsini və nəzarətini nəzərdə tutur: qiymətdoyma; müqavilə münasibətlərinin formalaşması; istehsal və təşkilati münasibətlərin tənzimlənməsi; əməyin ödənilməsi və stimullaşdırılması; istehsal həcmünün planlaşdırılması; investisiyalaşdırma; modernləşdirmə; innovasiya proseslərinin tənzimlənməsi [2, s.7].

Səkil 1.

Neft emalı sənayesində korporativ strukturların dövlət tənzimlənməsi ilə özünütənzimlənməsi arasında əlaqə

Dövlət tənzimlənməsinə ehtiyac ilk növbədə iqtisadiyyatın, sənaye sahələrinin və ölkə əhalisinin müasir ekoloji təhlükəsizliyə cavab verən yüksək keyfiyyətli, münasib qiymətə neft məhsullarına daxili tələbatının ödənilməsi problemlərinin həlli zərurətindən irəli gəlir. Beləliklə, neft emalı sənayesinin dövlət tənzimlənməsi mexanizminin işlənilib hazırlanması zərurəti Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafı çərçivəsində bu sənayenin strateji rolu ilə müəyyən edilir. Ölkəmizdə və xarici ölkələrdə şaquli inteqrasiya olunmuş neft emalı müəssisələrinin inkişaf tendensiyalarının təhlili dövlət tənzimlənməsinin bu kimi əsas istiqamətlərinə riayət edilməsinin zəruriliyini göstərir: qiymətlərə nəzarət səviyyəsinin artırılmasına yönəlmiş qiymət tənzimlənməsi və innovativ proseslərin aktivləşdirilməsi, istehsal güclərinin müasirləşdirilməsi əsasında neft emalı sənayesinin ən mühüm sahələrinin inkişafı üzrə məqsədyönlü kompleks proqramların işlənilib hazırlanmasına əsaslanan proqram tənzimlənməsi. Bu sahədə proqramlar müxtəlif növ ola bilər: neft emalı sənayesinin inkişafının strateji məsələlərinin həyata keçirilməsinə yönəlmiş dövlət proqramları; regionlarda neft emalının inkişafı üzrə tədbirlər kompleksini özündə əks etdirən regional proqramlar; inteqrasiyanın ən mühüm sahələrini tənzimləyən sektorlararası proqramlar; sənayenin problemlərinin həllinə yönəlmiş sektoral proqramlar; iqtisadi alətlər sistemi vasitəsilə istehsalın modernləşdirilməsinə vəsaitlərin ayrılmasını nəzərdə tutan büdcə dəstəyi.

Dövlət tənzimlənməsinin mühüm vasitəsi daxili bazarda optimal qiymətləri müəyyən etməyə imkan verən qiymət mexanizmidir. Qeyd edək ki, dövlət tənzimlənməsi olmadan tarazlıq qiyməti neft və neft məhsulları bazarı daxilində münasibətlərin optimallaşdırılmasına, eləcə də onun milli iqtisadiyyatın digər sahələri ilə qarşılıqlı əlaqəsinə töhfə verə bilməz. Qiymətlərin tənzimlənməsi müəyyən iqtisadi qanunlara əsaslanan obyektiv prosesdir. Rəqabət şəraitində daxili bazarda qiymətlərin formalaşmasına üç mühüm amil təsir edir: tələb və təklif,

istehsal xərcləri. Neft emalı sənayesində qiymətlərin tənzimlənməsinin aşağıdakı əsas istiqamətləri nəzərə alınmalıdır:

- Neft emalı üzrə öz istehsal güclərini üçüncü tərəf müstəqil şirkətlərə təqdim etmək üçün korporasiyaların qiymətqoyma mexanizminin optimallaşdırılması;
- Texnoloji zəncirin bütün mərhələlərində istehsalın modernləşdirilməsi, maddi-texniki resursların və xidmətlərin göstərilməsi üçün şaquli inteqrasiya olunmuş birliklərin iştirakçıları arasında qiymətlərin yaxşılaşdırılması;
- Gömrük rüsumlarının, kvotaların və digər iqtisadi alətlərin tənzimlənməsi yolu ilə yerli istehsalçılar üçün daxili qiymətlərin qorunması sisteminin yaradılması;
- Əhali üçün yanacaq-sürtkü materiallarının qiymətlərinin qorunması sisteminin formalaşdırılması.

Neft emalı sənayesində qiymətqoyma mexanizmindən əlavə, dövlət tənzimlənməsinin mühüm tədbiri vergi sistemi ilə bağlıdır ki, bu da neft emalı müəssisələrinin xərclərinin strukturuna, rentabelliyyə əhəmiyyətli təsir göstərir. Odur ki, dövlət, neft emalı sənayesi üzrə vergi sisteminin tənzimlənməsi üçün tədbirlər görür. Neft emalı müəssisələrinin istehsalının maya dəyərinin yarısından çoxunu ixrac rüsumları və faydalı qazıntıların hasilatı vergisi təşkil edir ki, onların dərəcələri dünya bazarında neftin qiymətindən asılıdır. Müvafiq olaraq, neftin qiyməti qalxdıqca vergi endirimləri də artır. Bir faktı da deyək ki, neft emalı sənayesinin inkişafı onun maddi-texniki bazasından asılıdır. Odur ki, maddi-texniki bazanın inkişafını sürətləndirmək tələb olunur ki, bunun üçün neft emalı müəssisələri üzrə vergitutmanın həvəsləndirici funksiyasından istifadə davamlı olaraq təkmilləşdirilməlidir [3, s.104]. Dövlət vergitutma sistemi vasitəsilə neft emalı sənayesində yaradılmış təbii rentanın ədalətli çıxarılmasını və bölüşdürülməsini həyata keçirməlidir. Təbii renta ictimai mülkiyyət olduğu üçün ondan istifadə də sosial əhəmiyyətli məqsədlərə çatmağa yönəldilməlidir. İcarə haqqları və ödənişlərdən daxil olan büdcə vəsaitlərinin məqsədyönlü və iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış istifadəsi yeni yataqların aşkarlanmasına, xam neftin çıxarılması və onun emalı üzrə qabaqcıl texnologiyaların tətbiqinə töhfə verməlidir. Bütün bunlar son nəticədə təkcə təhlükəsizliyi deyil, həm də iqtisadi artımı təmin etməlidir. Neft emalı sənayesində ekoloji və iqtisadi problemlərin idarə edilməsi mexanizmlərinin təşkili və gücləndirilməsi ilə bağlı tədbirlərə də diqqət yetirilməlidir. Neft emalı məhsulları istehsalçıların ekoloji tələblərə riayət edilməsi çərçivəsində məsuliyyətinin artırılmasının stimullaşdırılması, güzəştlərin tətbiqi, habelə vergi və tənzimləmə mexanizmlərinin tətbiqi mühüm şərtidir. Əsasən də hər bir neft emalı müəssisəsində ekoloji və iqtisadi mexanizmin inkişaf etdirilməsi, maliyyələşdirmə fəaliyyəti və tullantıların idarə edilməsi sistemli olmalı və düşünülmüş şəkildə reallaşdırılmalıdır. Ekoloji və iqtisadi münasibətlər sisteminin tənzimlənməsi tədbirləri ilə bağlı izahat işlərinin aparılması, tullantısız texnologiyalara üstünlük verilməsi və ətraf mühitin çirklənməsinə konseptual yanaşmaların işlənilib hazırlanması, təşkilati-iqtisadi və iqtisadi-hüquqi mexanizmlərin səmərəli tətbiqi məsələlərinin həlli vacib şərtlərdəndir. Ekoloji problemlərin, tullantıların toplanması və zərərsizləşdirilməsi ilə bağlı proseslərin optimal həllinə nail olmaq üçün iqtisadi üsullara üstünlük verilməlidir. Neft emalı müəssisələrinin müasir texnologiyalar əsasında yenidən qurulması, emal texnologiyalarının təkmilləşdirilməsi, avadanlıqların etibarlılığının və məhsuldarlığının artırılması, tullantıların azaldılması üçün tədbirlərinin həyata keçirilməsi də mühüm şərtlər sırasındadır. Neft emalı sənayesində ekoloji-iqtisadi sistem formalaşdırılarkən təbiətin mühafizəsinə üstünlük verilməli, bununla bağlı məsələlərə də xüsusi diqqət yetirilməlidir [4]. Enerji istehlakının və tullantıların emalı proseslərinin ətraf mühitə zərərli təsirlərinin azaldılması problemini həll etmək üçün optimallaşdırılan sistemin obyektlərinin fəaliyyətinin ekoloji təhlükəsizliyi və

enerji səmərəliliyinin müqayisəli qiymətləndirilməsi də lazımdır [5]. Neft emalı sənayesində ekoloji problemlərin həlli yollarından biri kimi istehsal zamanı istifadə edilən xammalın miqdarına və onun texnoloji prosesdə normativlərə uyğun istifadəsinə düzgün və ciddi riayət edilməsi çıxış edir. Çünki, ekoloji gərginliyin artıb-azalması bu texnoloji proseslərin düzgün idarə edilməsindən müəyyən dərəcədə asılıdır. Neft emalı sənayesinin gələcəyi tullantısız texnologiyaların yaradılması ilə sıx bağlıdır. Bu problemlərin həlli mahiyyətə qapalı texnoloji proseslərdə xammalın kompleks şəkildə tam istifadəsindən ibarətdir. Lakin bir sıra istehsal proseslərində hələ də insanı əhatə edən mühitə buraxılan zərərli maddələri yox edə bilməyən açıq texnoloji proseslərdən istifadə olunur [6]

Dünya təcrübəsindən yanaşdıqda neft emalı sənayesinin inkişafı çox vaxt kadrların vəziyyəti və informasiya təminatı ilə əlaqələndirilir. Burada təşkilati-iqtisadi xarakterli mühüm vəzifələr vardır ki, bunlara aşağıdakılar daxildir: sahə və sahələrarası elmi-texniki proqnozlaşdırma; maliyyələşdirmə, kreditləşmə, vergi güzəştləri, qiymətqoyma, həvəsləndirmə mexanizmləri; kadr, elmi-metodik, informasiya, hüquqi təminat. Neft emalı sənayesinin inkişafında kadrlar siyasəti əhəmiyyətli rol oynayır. Kadr siyasəti əsasən kadrlarla işin yeni sisteminin formalaşdırılması, onların hazırlanması, seçilməsi ilə bağlıdır. Bu, dövlətin mühüm vəzifəsi hesab edilməli və ölkənin sosial-iqtisadi siyasətində əsas rol oynamalıdır. Neft emalı sənayesində kadr siyasətinin əsas tərkib hissəsi kimi onların yerləşdirilməsi çıxış edir. Kadrların yerləşdirilməsi çox mürəkkəb sosial-psixoloji amillərlə bağlıdır. Odur ki, kadrlar yerləşdirilərkən onların peşə və ixtisas hazırlığı səviyyəsi, iş təcrübəsi, işgüzarlığı, şəxsi keyfiyyətləri nəzərə alınmalıdır. Kadrların seçilməsi və yerləşdirilməsi prosesində qabaqcıl üsullardan istifadə etmək məqsədəuyğundur. Hazırda bu üsullardan ən geniş yayılanı “test üsulu”dur. Xarici ölkələrin təcrübəsi əsasında geniş tətbiq edilən bu üsul namizədlərin seçimində ən əhəmiyyətlisidir və onların bacarıqlarını müəyyənləşdirməyə imkan verir. Neft emalı sənayesinin inkişaf strategiyası bilavasitə onun istehsalat, maliyyə, təsərrüfat və sosial fəaliyyəti ilə bağlı olduğundan, kadr seçimi hökmən ilk olaraq nəzərə alınmalıdır [7, s.20]. Hal-hazırda ölkədə neft emalı müəssisələrində elə yeni elmi-texniki mərkəzlər yaradılmalıdır ki, bu mərkəzlər elmi-tədqiqat və kadr potensialını və müəyyən investisiya resurslarını cəmləşdirməklə həmin müəssisələrin tələbatları ilə bağlı irimiqyaslı tədqiqatlar apara bilsin. Ümumiyyətlə, iqtisadi nöqtəyi-nəzərdən neft emalının dərinliyini effektiv şəkildə artırmaq və ətraf mühiti qorumaq üçün bu sənaye sahəsində daim islahatlar aparılmalıdır. Eyni zamanda nəzərə almaq lazımdır ki, həmin sənaye məhsulları xarici istehlakçılar tərəfindən keyfiyyət parametrləri baxımından ciddi şəkildə yoxlanılır. Ölkədə neft emalı sənayesində islahatlar elmi tədqiqatlar aparılmadan, resursların təmərküzləşməsi, qənaət potensialı, mühəndis-istehsalat infrastrukturu nəzərə alınmadan aparılmamalıdır.

Yeni çağırışlar şəraitində Azərbaycanda neft emalı sənayesinin inkişaf etdirilməsi istiqamətləri və perspektivləri

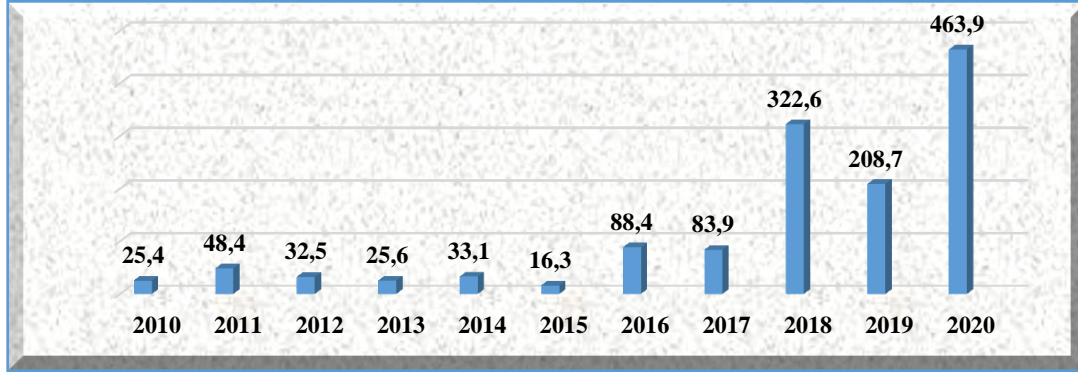
İnkişaf məqsədilə yeni imkanlar əldə etmək üçün neft emalı sənayesinə investisiyaların cəlb edilməsi də vacibdir. İnvestisiya cəlb edilməsi problemlərini həll etmək üçün bu prosesə kompleks yanaşma lazımdır. Məlumdur ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində neft emalı sənayesinin inkişafının əsasını öz ölkəsinin müəssisələri ilə başqa ölkələrin müəssisələri arasında rəqabət təşkil edir. Rəqabət neft emalı müəssisələrinin istehsal xərclərini azaltmağa, yeni istehsal üsulları, yeni texnologiyalar və yeni məhsullar tapmağa məcbur edir. Bütün bunlar investisiya olmadan etmək mümkün deyil. Neft emalı müəssisələrinin investisiya fəaliyyəti onların inkişafının əsas istiqamətidir və bunsuz onların mövcudluğu problemlidir. Neft emalı müəssisələrinin investisiya fəaliyyəti ümumi halda onların kapitalın artırılmasına

təsir edir. Şəkil 2-də Azərbaycanda neft emalı müəssisələri üzrə əsas kapitalla investisiyaların müxtəlif illər üzrə müqayisəli təhlili apara bilərik.

Şəkil 2.

Neft emalı müəssisələri üzrə əsas kapitalla investisiyalar (milyon manat)

Mənbə: Şəkil ARDSK məlumat bazası əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Şəkil 2-dən görüldüyü kimi, 2010-2015-ci illərdə neft emalı sənayesində əsas kapitalla investisiyalar 2016-2020-ci illərə nisbətən çox aşağıdır. 2015-ci ildən etibarən bu sənaye sahəsinə investisiyaların həcmi artmağa başlamışdır. Bunun əsas səbəbi 2015-ci ildə neftin qiymətinin aşağı düşməsi və milli valyutamızın məzənnəsinin il ərzində iki dəfə devalvasiyaya uğraması olmuşdur. Bu proseslər neft emalı sənayesinin daha da inkişaf etdirilməsi zərurətini ortaya qoydu. Bunun nəticəsidir ki, artıq 2020-ci ildə neft emalı sənayesinə 463,9 milyon investisiya qoyulmuşdur ki, bu da bütün dövrlər ərzində ən yüksək göstəricidir. Bu artım 2010-cu ilə nisbətən 18,2 dəfə, 2015-ci ilə nisbətən 28,5 dəfə, 2019-cu ilə nisbətən isə 2,2 dəfə çoxdur [8]. Neft emalı sənayesinin inkişafında büdcə investisiyaları da əhəmiyyətli rol oynaya bilər. Texnoloji inkişafın yüksək templərini təmin etmək üçün büdcə vəsaitlərini neft emalı sənayesinin əsas fəaliyyət istiqamətlərində yenidən bölüşdürmək və cəmləşdirmək, büdcədən kənar investisiya mənbələrini cəlb etmək lazımdır [9]. Tədqiqatlara əsasən mütəxəssislər bu fikirdədirlər ki, neft emalı sənayesinin inkişafı üçün ən böyük məbləğdə vəsait innovativ fəaliyyət üçün tələb olunur. Bu vəsaitlər bir qrup problemlərin həllinə yönəldilməlidir: informasiya axtarış sistemlərinin təkmilləşdirilməsi; rəqiblərin (o cümlədən xaricilərin) texnoloji potensialı haqqında obyektiv məlumat bankının yaradılması; ölkənin və xaricdə aparıcı universitetlərdə məqsədyönlü mütəxəssislərin hazırlanması; elmi-tədqiqat institutlarında, universitetlərdə, sənaye elmi-tədqiqat təşkilatlarında və sənayenin aparıcı müəssisələrinin elmi-texniki mərkəzlərində elmi-tədqiqat işlərinin yerinə yetirilməsi; mühüm texnologiyaların və ətraf mühit parametrlərinin reytinginin dinamikasına nəzarət etmək üçün elmi-texniki ekspertizanın aparılması; sənaye və sahələrarası (neft hasilatı və emalı) xarakterli problemlərin həlli üçün innovasiyaların idarə edilməsi və elmi-texniki tərəqqinin proqnozlaşdırılması üzrə mütəxəssislərin məqsədyönlü hazırlanmasının sürətləndirilməsi. Ümumiyyətlə, Azərbaycanın neft emalı sənayesi ölkə büdcəsinin formalaşmasının mənbəyi kimi çıxış edir və buna görə də onun maliyyə sabitliyi dövlətin maliyyə sabitliyinin təminatıdır. Neft emalı müəssisələrinin maliyyə vəziyyəti tamamilə sabit, normal sabit, qeyri-sabit və böhranlı ola bilər [10].

Neft emalı müəssisələrinin sabit maliyyə vəziyyətinin əsasını onların öhdəliklərini vaxtında yerinə yetirmək və cari təsərrüfat fəaliyyətini maliyyələşdirmək imkanı təşkil edir. Maliyyə sabitliyi müəyyən sərbəst vəsaitlərin mövcudluğu və maliyyə axınlarının balansının köməyi ilə müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətini təmin etmək qabiliyyətidir [11]. Neft

emalı müəssisələrinin maliyyə vəziyyətinin xüsusiyyətlərindən biri istehsal prosesinin davamlılığını və fasiləsizliyini təmin etmək üçün bu prosesin zəruri və kifayət qədər maliyyə resursları ilə təmin edilməsidir. Yəni, əsas və dövriyyədə olan istehsal fondlarının normal formalaşdırılması mənbələrini təmin etmək qabiliyyətidir. Bu halda deyə bilərik ki, maliyyə baxımından müəssisə dayanıqlıdır, sabitdir, əsas və dövriyyədə olan istehsal fondları üzrə ödənişləri təmin etmək iqtidarındadır. Ödəmə qabiliyyətinə gəlincə, bu, müəssisənin davamlı istehsal prosesini təmin etmək üçün ödənişləri ödəmək qabiliyyətidir.

Nəticə

Ümumiyyətlə, neft emalı sənayesinin inkişafı həmin sənaye sahəsinə daxil olan müəssisələrin modernləşdirilməsi ilə mükündür. Neft emalı müəssisələrinin modernləşdirilməsi mineral-xammal bazasının təkrar istehsalı sahəsində fəaliyyətin intensivləşdirilməsi, onların inkişafı üçün innovativ proseslərin stimullaşdırılması və fəaliyyətlərinin genişləndirilməsi strategiyasının işlənilməsi ilə əlaqələndirilməlidir. Beləliklə, müasir dövrdə Azərbaycanda neft emalı sənayesinin inkişafı üçün bir sıra məsələlər həll edilməlidir: neft emalı sənayesində dövlət sektorunun rolunun artırılması; texniki tərəqqinin uzunmüddətli proqnozlaşdırılmasının sahəvi sisteminin elmi əsaslarla bərpası üzrə təşkilati-iqtisadi tədbirlərin əsaslandırılması; dövlət səviyyəsində elmi-tədqiqat işlərinin dövlət sifarişinin yerinə yetirilməsi üçün müqavilə sisteminin təkmilləşdirilməsi problemlərinin həlli; yeni texnologiyaların inkişafı üzrə regional elmi-texniki proqramların həyata keçirilməsinin iqtisadi həvəsləndirilməsi mexanizmini təkmilləşdirilməsi; neft emalı sənayesinin investisiya cəlbediciliyi mexanizmlərinin səmərəli tətbiqi; yeni məhsulların buraxılması mərhələsində investisiyaların strukturunun optimallaşdırılması; neft emalı sənayesinin texnoloji potensialından daha səmərəli istifadə edilməsi; neft emalı sənayesinin statistikasına bağlı elmi-metodik işlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsi; informasiya və kadr təminatı sisteminin təkmilləşdirilməsi; menecerlərin sayının optimallaşdırılması və onların fəaliyyətinin stimullaşdırılması üsullarının təkmilləşdirilməsi; yüksək texnologiyanın və yeni xammalın iqtisadi səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üsullarının sistemli işlənməsi; neft emalı müəssisələrində qiymətdəyişmə sisteminin təkmilləşdirilməsi; prinsipial olaraq yeni texnologiyaların, avadanlıqların və materialların sosial-iqtisadi və ətraf mühitə təsirlərinin hərtərəfli qiymətləndirilməsi üsullarının əsaslandırılması; neft emalı müəssisələrində innovasiya fəaliyyətinin effektivliyinin artırılması; iqtisadi tələbləri nəzərə almaqla neft məhsullarının keyfiyyətini yaxşılaşdırmağa imkan verən texnologiyaların təkmil inkişafı. Hesab edirik ki, bu məsələlərin kompleks şəkildə həlli Azərbaycanda neft emalı sənayesinin inkişafının davamlılığına gətirib çıxarar və neft emalının artımı təmin edilər, yeni əlavə dəyər mənbələri və iqtisadi artım imkanları yaranar.

Ədəbiyyat

1. Əyyubov V.S., Tağıyev A.M. Azərbaycan iqtisadiyyatı postkonflikt dövründə: mövcud vəziyyət və strateji prioritetlər. Mingəçevir Dövlət Universiteti, Dayanıqlı inkişaf, 2021, cild 1, № 1.
2. Кособуцкий, Б.Е. Механизм государственного регулирования и саморегулирования нефтеперерабатывающих корпоративных структур / Б. Е. Кособуцкий // Транспортное дело России. – 2016. – № 3. – С. 6-8.
3. Калининченко, М.В. Перспективные направления ускорения развития отечественных нефтеперерабатывающих предприятий / М. В. Калининченко // Вестник Самарского государственного университета. Серия: Экономика и управление. – 2015. – № 9-1(131).
4. Babayev M.A. Azərbaycanda neft sahəsində ekoloji-iqtisadi problemlərin idarəetmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri. Audit, 2019, № 4, Cild 26, s.109-120.
5. Многокритериальная оценка сложно-структурированной системы комплексной переработки техногенных отходов нефтеперерабатывающей промышленности / М.Ю.

- Деревьянов, Ю.Э. Плешивцева, А. А. Афиногентов [и др.] // Математические методы в технике и технологиях - ММТТ. – 2020. – Т. 4. – С. 37-44.
6. Əliyev Ş.T. Sumqayıt sənaye mərkəzi: mövcud potensialdan istifadə, modernləşdirmə və müasirləşdirmə prioritetləri. Bakı: Elm və təhsil, 2012, 196 s.
  7. İsmayılov A.N. Azərbaycan Respublikasının neft sənayesi üçün elmi və mühəndis texniki kadrların hazırlanması tarixi. t.f.d. üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı, Bakı, 2017, 28 s.
  8. Azərbaycanın statistika göstəriciləri. Statistik məcmuə. Bakı, 2021, 752 s.
  9. Əliyev Ş.T. Azərbaycanda qeyri-neft sənayesinin şaxələndirilməsi və ixrac potensialının artırılması istiqamətləri. Audit, № 4, cild 26, 2019, s.61-73.
  - 10.Ибрагимова С. Развитие ненефтяного сектора независимого Азербайджана / С. Ибрагимова // The Caucasus. Economic and Social Analysis Journal of Southern Caucasus. – 2017. – Т. 3. – № 18. – С. 46-49.
  - 11.Ашихин В С. Пути повышения финансовой устойчивости нефтеперерабатывающей промышленности в современных условиях. Вестник университета, 2017, №5, с.142-148.
  - 12.Жилкина, А.Н. Финансовый анализ : учебник и практикум для прикладного бакалавриата / А. Н. Жилкина. - М. : Юрайт, 2015. - 285 с.

Гулendam Шахиддин кызы Исмайилова

Проблемы развития промышленности нефтепереработки Азербайджана в современном периоде

Резюме

Целью исследования - является определение приоритетов развития промышленности нефтепереработки в Азербайджане в современном периоде. С этой целью рассмотрены приоритеты развития ненефтяного сектора в контексте приоритетов развития нефтяной промышленности Азербайджана. Исследована возможность диверсификации экономики за счет расширения промышленности нефтепереработки в структуре экономики страны. Рассмотрена взаимосвязь между корпоративными структурами в промышленности нефтепереработки в сфере регулирования и саморегулирования. Осуществлены сравнительные анализы вложенных капитальных инвестиций по нефтеперерабатывающим предприятиям в Азербайджане. Подготовлены рекомендации и даны предложения по приоритетным направлениям развития промышленности нефтепереработки в Азербайджане в ближайшей и долгосрочной перспективе. Методология исследования - состоит из экономических методов - анализа, синтеза, сравнительного анализа и обобщения. Наряду с этим рассмотрены и использованы теоретико-методологические подходы различных исследователей по приоритетным направлениям развития промышленности нефтепереработки. Практическая значимость исследования - отражается в научных результатах и подготовленных предложениях по разработке и реализации мероприятий, механизмов деятельности в промышленности нефтепереработки Азербайджана. Результаты исследования - отражены в подготовленных механизмах и предложениях по повышению эффективности предприятий нефтепереработки в Азербайджане. Оригинальность и научная новизна исследования - основной научной новизной является формирование научных взглядов и определение методологических подходов в контексте современных вызовов по приоритетным направлениям развития промышленности нефтепереработки в Азербайджане. Обоснована необходимость интенсификации интеграции направлений деятельности промышленности нефтепереработки и важность осуществления мероприятий по эффективному использованию потенциалов промышленности нефтепереработки. Определены важнейшие направления по решению проблем связанных с инновативным развитием промышленности нефтепереработки. Даны научные аргументации по подготовке стратегий деятельности стимулирования инновационных процессов в сферах промышленности нефтепереработки.

Ключевые слова: промышленность нефтепереработки, сфера нефтепереработки, проблемы расширения нефтепереработки, приоритеты развития нефтепереработки, направления развития промышленности нефтепереработки, перспективы инновативного развития промышленности нефтепереработки.

Gulandam Shahiddin Ismayilova

Priorities for the development of the oil refining industry in Azerbaijan in contemporary times

Summary

Purpose of the research – is to study the development priorities of the oil refining industry in Azerbaijan in contemporary times. Therefore, the development priorities of the non-oil sector in the context of the development priorities of the oil industry of Azerbaijan were considered. In the structure of the country's economy, the opportunities for economic diversification through the expansion of the oil refining industry were explored. Attention was paid to the relationship between the regulation and self-regulation of corporate structures in the oil refining industry. The directions of price regulation in the oil refining industry are given. A comparative analysis of fixed capital investments in oil refineries in Azerbaijan was conducted. Recommendations and proposals were made on the development priorities of the oil refining industry in Azerbaijan in the short and long term. Research methodology – used mainly known and widespread economic methods - analysis, synthesis, comparative analysis and generalization. In addition, the theoretical and methodological approaches of various researchers on the development priorities of the oil refining industry were taken as a basis. The practical importance of a research - is that the results obtained in the article and the proposals developed can be used in the development of measures and mechanisms for the development priorities of the oil refining industry in Azerbaijan. Research results – are the development of proposals for the development and application of more effective mechanisms for the development priorities and prospects of the oil refining industry in Azerbaijan in the face of new challenges. Originality and scientific novelty of the research - is the identification of methodological approaches and the formation of scientific views on the development priorities of the oil refining industry in Azerbaijan, adequate to modern challenges. Approaching the existence of refining opportunities in the oil industry, the need for more effective measures in this direction and the need for intensive integration of the oil refining industry were justified. Priority was given to the development of the oil refining industry on an innovative basis, and directions for solving existing problems were identified. Scientific arguments were given for the development of an action strategy to stimulate innovative processes in the oil refining industry.

Key words: oil refining industry, oil refining areas, problems of oil refining expansion, oil refining development priorities, directions of oil refining industry development, innovative development perspectives of oil refining industry.

Elmi redaktor: i.f.d., dos. Y.Məmmədov

Daxil olub: 06.05. 2022.

Çapa qəbul olunub: 16.05.2022.

